

V. SZABÓ LÁSZLÓ

Wissen – Vermittlung – Moderne. Studien zu den ungarischen Geistes- und Kulturwissenschaften um 1900, szerk. Csongor Lőrincz

A neves osztrák–német kiadónál megjelent német és angol nyelvű tanulmánykötet szerkesztője, Lőrincz Csongor, a berlini Humboldt Egyetem Magyar Irodalom és Kultúra Tanszékének vezetője által szerkesztett kötet tizenöt tanulmányban nyújt átfogó képet a magyar modernitásról, beleértve a magyar irodalom, történet- és irodalomtörténet-írás, filozófia, esztétika, pszichológia, sőt filmművészet nagyjait is Lukácstól Babitsig, Thienemann Tivadartól Hajnal Istvánig, Ferenczi Sándortól Balázs Béláig, és a sort folytathatnánk. E tudományokat az alcímben a „magyar szellem- és kultúra-tudományok” fogalma fogja össze, kerülve a „századforduló” már elcsépeltnek tűnő fogalmát, 1900-ban jelölve meg azt az időpontot, mely körül a „századvég” (*fin de siècle*) éppúgy tematizálható, mint például Thienemann Tivadar messze a 20. századba bele-nyúló munkássága.

A széles tematikus spektrumot igyekszik lefedni a kötet címében szereplő három fogalom is: tudás – közvetítés – modernség. Lőrincz az előszóban foglalja össze a három fogalom kötetben tárgyalt kontextusait: a „tudás” először is mint a „tudattalan tudása”, értsd: mint a tudattalanról való tudás (Ferenczi Sándor, Zalai Béla) nyer értelmet, másodsorban mint ennek közvetítése, mediatizációja társadalmi-történeti kontextusban, egyrészt mint tudásszociológia, másrészt mint hermeneutikai tudás, mint megértés (például Fogarasi Bélánál). Szó van itt az „észlelés mediatizációjáról és temporalizációjáról”, de mediális kultúrtechnikákról, kommunikációról és kultúraközvetítésről is, főként az Osztrák–Magyar Monarchia korát illetően, olyan tudományterületeket is beleértve, mint az esztétika vagy a klasszika-filológia. A Monarchia tudáskultúrája, hangsúlyozza Lőrincz, erőteljesen multi- és interdiszciplináris jellegű volt, így a szellem- és természettudományok közötti határátlépés sem volt ritka, ahogy az például Polányi Mihály esetében is látható. Utóbbi neve a fizikához és a filozófiai antropológiához egyaránt köthető, míg Hajnal István figyelme többek között az írástörténetre, illetve a technika társadalmi összefüggéseire irányult. A medialitás problémakörébe illeszthető továbbá az „irodalmi alapviszony” thienemanni fogalma, miként természetesen Balázs Béla filmelmélete is.

Amit az előszó kevésbé hangsúlyoz, bár a kötet tanulmányaiban hangsúlyozottan jelen van: a modern esztétika, poétika, illetve irodalomtudomány kérdései, melyek például a Lukácsról vagy a Nyugatról, illetve annak alkotóiról, szellemiségéről szóló tanulmányokban kerülnek előtérbe. Az, hogy Lukács esztétikájával a kötet három

tanulmánya is behatóan foglalkozik, nem meglepő: akárhogyan is ítéljük meg Lukács György munkásságát mi, magyarok, a (főleg nyugat-)németektől eltérő történelmi tapasztalatok okán, aligha vitatható, hogy a modern irodalmat és (esztétikai) filozófiát érintő német nyelvű diskurzusokból máig nem hiányzik, nem hiányozhat. Fanyaloghadtunk ugyan azon, hogy például Hamvas Béla miért nem elég ismert nyugaton, illetve a német nyelvterületeken, vagy hogy méltatása miért maradt ki a jelen kötetből is (egyetlen utalástól eltekintve), de tény, hogy Lukács Györgyöt német nyelven megjelent írásai tették messze földön híressé. Azt persze már némileg nehezebb megindokolni, hogy a kötet miért nem szentel több figyelmet például Kerényi Károlynak, akinek többnyire németül publikált mitológiai kutatásai a mai napig az európai élvonalhoz tartoznak. Mindamelllett a kötet erényei közé tartozik, hogy nem a kitaposott ösvényen halad; Lukács is olyan összefüggésekben tűnik fel, amelyek főleg a német olvasóközönség számára nagyon is eredetiek és tanulságosak. Gondolunk itt például Lőrincz Csongor egyik kötetbeli tanulmányára, mely a rendszer, a forma és a médium kategóriái mentén úgyszólván párhuzamosan tárgyalja Lukács György, Zalai Béla és Fülep Lajos filozófiáját. Zalai rendszerelméletének hatásából kiindulva, mely egyszerre mutatható ki Fülep esztétikai elméletében, Fogarasi Béla értelmezés-elméletében vagy Szilasi Vilmos és Mannheim Károly ismerelméletében, Lőrincz tanulságos példával szolgál „arra az interdiszciplináris kultúrára, mely 1900 körül alapvető gyakorlat volt Magyarországon” (112). Mi több, Lőrincz kijelenti, Zalai Béla sokkal fontosabb integratív szerepet is betölthetett volna a magyar filozófiában, mint akár Lukács, ha élete nem tört volna ketté (orosz hadifogságban hunyt el 1915-ben; filozófiai írásait éppen Lukácsra bízta). Eközben a rendszer, nyelv, kommunikáció, médium/medialitás összefüggésében Lukács jól ismert gondolatai és fogalmai is új megvilágításba kerülnek, főleg egy német nyelvű olvasó számára. Nem beszélve arról, hogy több olyan magyar gondolkodó, illetve tudós is az elemzések homlokterébe kerül, akikről a szakavatott német olvasók is vajmi keveset tudhatnak; Lőrincz átfogó Fülep-tanulmánya például, mely a művészettörténész és filozófus emlékezet-, illetve modernitás-fogalmát járja körül a Benedetto Croce esztétikájával folytatott vitája mentén, rámutat arra, hogy Fülep gondolatai a Bergson vagy Freud által fémjelzett korabeli diskurzusokba helyezik őt. Ez persze eléggé merész kijelentés egy nem magyar olvasó számára, de jelzi egyszersmind azt is, hogy filozófiatörténetünk is számos olyan értékkel bír, melyek külföldön kevésbé ismertek, de amelyeket annál is fontosabb lenne közkinccsé tenni.

A kötet szerkesztésének egy további szempontjáról a szerkesztő a kötet legelején tesz említést, ti. az inter-, illetve transzkulturalitás modern fogalmairól. Lőrincz megállapítja: „Az interkulturalitás és transzkulturalitás különös módon összefonódnak Közép-Európában, ami olyan folyamatoknak köszönhető, melyekről bebizonyosodott, hogy többszörösen is átívelik a kultúrákat.” (7) A tanulmány szerzői ugyan *expressis verbis* nem igazán használják az említett fogalmakat, ám azok implicite mégis szinte a kötet egészében jelen vannak. Számos példát említhetnénk erre, így Kulcsár Szabó Ernő tanulmányát a budapesti–bécsi–berlini modernitás átfedéseiről, korreláló kérdésfelvetéseiről (például a kulturális, illetve irodalmi megújulás lehetőségeiről), mely rámutat arra, hogy nemcsak Berlin és Bécs (vagy esetleg még Prága) voltak a modernitás

fontos közép-európai központjai 1900 tájékán, ahogy azt a német olvasók általában vélik, hanem Budapest is, vagyis nemcsak német és osztrák modern esztétika létezett a régióban, hanem magyar is, mely számos vonatkozásában hasonlít az előbbiekre, azokkal párhuzamba állítható. Az, hogy a Nyugat, ellentmondásai vagy dichotómiái ellenére, milyen fontos szerepet játszott a modern eszmék elterjedésében, számunkra ugyan evidensnek tűnik, német perspektívából azonban ennek jelentősége talán kevésbé felmérhető. Az, hogy a kötet két tanulmánya is kiemelt figyelmet szentel a Nyugat szellemi áramlatainak, esztétikai problémafelvetéseinek, éppúgy dicséretes, mint például Babits munkásságának méltatása, akiről Európának szintén többet kellene tudnia. Kulcsár Szabó Ernő említett tanulmánya mellett (*A Nyugat és a közép-európai modernség* című tanulmány a magyar olvasók számára a Holmi hasábjairól lehet ismert) a másik – Fehér M. István tollából – a Nyugat és egyáltalában a filozófia viszonyát, de mondhatnánk úgy is: a Nyugat filozófiáját vizsgálja. A szerző itt abból a megállapításból indul ki, „mely szerint a filozófia avagy a filozófiai kérdések iránti kitartó érdeklődés kezdettől fogva jelen van a Nyugat hasábjain, s több mint három évtizedes története során különböző [...] formákban végig jellemezte a folyóirat kulturális orientációját” (59), majd a Nyugat egyik jeles képviselőjének, Ignotusnak a *Kelet népe* című írásában megfogalmazott igénye mentén vázolja a folyóiratnak a (nyugati) filozófia iránti érdeklődését. Kiderül, hogy a Nyugat szerves részét alkotta a korabeli filozófiai diskurzusoknak, amennyiben a kor híres filozófusai különféle tanulmányok, recenziók, reflexiók formájában voltak jelen a folyóirat hasábjain. Fehér M. itt Szilasi Vilmos Husserl-tanulmányát emeli ki (1930), mely a fenomenológia husserli koncepciójának bemutatása mellett a Heideggerhez való kapcsolódási pontokra is kitér.

A korabeli filozófiai diskurzusok egy jelentős résztvevője volt Babits Mihály is, legyen szó egyáltalán a tudomány és a filozófia vagy a „praktikus tudományok” és a művészetek viszonyáról, vagy akár Kantról és az örök béke eszméjének aktualitásáról, értelmezhetőségéről. Fehér M. tanulmányának fontos részét képezi a Babits és Lukács közötti vita beható elemzése is, melyet Babits egy recenzióval indított el Lukács *A lélek és a formák* című esszékötetéről, szemére vetve, hogy „az író maga, akiről szól, mindig sokkal kevésbé fontos előtte, mint a saját gondolatai”, amit Fehér M. a „szektaképzés vádjának” nevez, s ami mögött „a Nyugat kulturális küldetésére vonatkozó állásfoglalását” is feltételezi. Kétségtől olyan esztétikai-filozófiai vitáról van szó, melyre ugyan német nyelvterületen is találunk példát (például a George-kör kapcsán), de amely Lukács vonatkozásában ugyanott aligha ismert, így fontos kiegészítésekkel szolgálhat egy tágabb európai összefüggésben.

Lukács és Babits neve a kötetben az irodalomtörténet-írásnak szentelt fejezetben is felbukkan, így Fehér M. másik tanulmányában is, melyben a fiatal Lukács *Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez* című írását veszi górcső alá. Annak jár utána, hogy miként próbálta meg a fiatal Lukács feloldani az irodalomtörténet és esztétika dichotómiáját, felülbírálni az irodalomtörténet azon törekvését, hogy alárendelje magának az esztétikát. A hagyományos (19. században gyökerező) irodalomtörténet ugyanis egyfelől megpróbált megszabadulni „az esztétika ballasztjától”, másfelől instrumentalizálta és degradálta azt. Az esztétika szerepe így arra redukálódott,

hogy megfelelő formával lássa el a tartalmat. Ezzel szemben Lukács azt az álláspontját fogalmazta meg, miszerint irodalomtörténet nem írható esztétika, illetve poétika nélkül. Ugyanakkor nem tagadta a forma jelentőségét az irodalmi jelenség vonatkozásában, és óvott attól, hogy az irodalom feloldódjon egy olyan irodalomszociológiában, mely az irodalmat csupán mint társadalmi jelenséget hajlandó tudomásul venni. Az esztétikára így éppen az a feladat hárul, hogy meghatározza a forma fogalmát, világosan elkülönítve azt a történeti és társadalmi élet szférájától. Fehér M. ugyanakkor arra a dichotómiára is rámutat, mely magánál Lukácsnál húzódik meg az esztétika forma-meghatározó szerepe és a történeti-társadalmi dimenzió az esztétikába való beemelése között, ahogy az „a forma a leginkább társadalmi az irodalomban” (220) lukácsi kijelentésében is tetten érhető.

Érdekes lenne megvizsgálni, hogy Lukács ilyen esztétikai alapvetése mennyiben valósul meg Babits – akit a fentiek alapján akár Lukács ellenlábasának is tekinthetnénk – irodalomtörténetében, illetve irodalomelméletében. Utóbbinak Hansági Ágnes járt utána Babits (Barta János által kiadott) irodalomelméleti előadásai alapján. A német olvasók számára különösen érdekes lehet az a tény, hogy Babits irodalomelmélete több ponton is kapcsolódik korabeli német nyelvű diskurzusokhoz, legyen szó Heinrich Rickert valóságtudomány vs. törvénytudomány fogalompárosáról, Wilhelm Dilthey szellemtudomány-, illetve élmény-fogalmáról, vagy éppen Julius Petersen irodalomtörténetéről (*Literaturgeschichte als Wissenschaft*, 1914). Interkulturális átfedésekről lehet szó ugyanakkor – Lukács és Balázs Béla Vasárnapi Körébe tartozó – Fogarasi Béla esetében is, akinek hagyatékából több német nyelvű írás is előkerült (további írásai korábban német fordításban is megjelentek). Ő is jó példa arra, miként fonódtak össze a német- és magyar nyelvű esztétikai, illetve irodalomtörténeti és -elméleti diskurzusok a 20. század elején.

A kötet számos hasonló példával szolgál e tekintetben is, ami fölöttébb tanulságos lehet a magyar és német olvasóknak egyaránt. Úgy véljük, egy hasonló, átfogó kötet magyar nyelven is roppant hasznos lenne. Az a tény azonban, hogy a kötet német (illetve két tanulmány erejéig angol) nyelven látott napvilágot, semmivel sem csökkenti az értékét; sőt, azt kell mondanunk, hogy ilyen és hasonló tanulmányok, illetve az ilyen színvonalas kötetek hiánypótlóak és kiemelkedően fontosak a magyar kultúrának és tudományoknak az alaposabb európai megismertetése szempontjából.

(Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2016.)